

ÎN LEGĂTURA CU RĂZBOIUL LUI FILIP ARABUL ÎMPOTRIVA CARPILOR

Prof. Dr. Doc. D. TUDOR¹

Cîteva descoperiri epigrafice, dezgroparea mai multor tezaure monetare și rezultatele săpăturilor arheologice (Romula-Malva, Slăveni, Cioroiul Nou, Săpata de Jos, Sucidava etc.) au adus, în ultimele patru decenii, însemnate contribuții privitoare la războiul carpic al lui Filip Arabul, desfășurat între anii 245–247. Atacul acestor triburi dacice a pornit prin surprindere, deschizînd seria unor invazii grave asupra provinciilor romane de la Dunărea de Jos. Datele arheologice de care dispunem azi, ne îndreptășesc să credem că el a fost dezastruos numai pentru o parte din Dacia: *Malvensis*, unde, timp de peste doi ani, romanii au făcut mari eforturi militare spre a alunga pe invadatori.

În expunerea noastră nu vom aborda întreaga desfășurare a luptelor. Vom stăruii numai asupra citorva probleme discutabile, ce s-au iscat în ultima vreme. Acestea se referă la : data sosirii lui Filip Arabul pe frontul din Dacia ; la identificarea unei localități în care împăratul își stabilise într-un anumit moment, cartierul său de război și la zona în care s-a încheiat ofensiva romană.

Contrar tuturor părerilor exprimate de învățații străini și români (J. Eckel, Th. Mommsen, H. Schiller, C. Patsch, L. Schmidt, W. Ensslin, C. Daicoviciu, R. Vulpe, B. Mitrea, D. Tudor ș.a.), se afirmă într-un recent studiu, că Filip Arabul, pornește din Roma împotriva carpilor, „numai în vara sau toamna” anului 247 e.n., după ce în prealabil îl făcuse Augustus pe fiul său. Împăratul ar fi dat bătălia decisivă cu dușmanul, abia la finele anului 247 e.n. ; apoi împreună cu trupele sale, ierneză în Dacia pentru ca la începutul primăverii anului 248 să plece spre Roma, spre a organiza festivitățile mileniului „Cetății Eterne”, (desfășurate la 21 aprilie). Autorul nostru este de părere, că numai în iarna anilor 247–248 e.n. sînt înălțate fortificațiile Romulei, proclamată *colonia* pentru prima dată de către Filip Arabul ; apoi că, toate inscripțiile onorifice ce i se pun împăratului în Dacia ar data de la începutul anului 248 e.n.¹ Se manifestă o prudență exage-

¹ Ioan Piso, „Războiul lui Philippus cu carpicii”, în vol. *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 305–306.

rată în ceea ce privește cronologia evenimentelor reflectate în legendele unor monede cu : VICTORIA AVG (RIC, IV, 3, p. 74, nr. 49 a-b ; p. 92, nr. 191 a-c și p. 192) ; PAX AETERNA (RIC, IV, p. 60) ; VIRTUS AVG (ibid.) ; VICTORIA AVGG. (RIC, IV, 3, p. 74, nr. 51) și VICTORIA CARPICA (RIC, IV, 3, p. 75, nr. 66). În ceea ce privește datarea primelor trei serii, el are dreptate să fie neîncrător, nu însă și pentru ultimele două emisiuni. Cît privește titlurile imperiale GERMANICVS MAXIMVS și CARPICVS MAXIMVS din inscripții, ele s-ar fi acordat de senat celor doi Filipi, numai în 248 e.n.². De-a dreptul temerară este afirmația tînărului pe baza căroră se poate stabili cu precizie data înapoierii la Roma a celor doi Philippi, după încheierea luptelor. La aceasta se adaugă necunoașterea ziua cînd împăratul se găsea deja în fruntea armatelor din Dacia.

Momentul înapoierii din Dacia la Roma a celor doi împărați nu este indicat prin monedele de tipul ADVENTVS AVGG(ustorum)⁴, confruntate cu cele emise în Alexandria Egiptului. Pe aceste ultime monede întîlnim pe revers un Δ, literă ce indică al patrulea an de domnie a lui Philippus pater, de la 29 august 246 – 29 august 247⁵. Respectivetele piese înfățișează, unele pe *Philippus Augustus*, altele pe *Philippus Caesar*, ambii călare, cu o mînă ridicată pentru salut. Este știut că asemenea reprezentare face aluzie la intrarea împăratului în capitala imperiului. Aceste emisiuni monetare ne arată precis că *adventus Philipporum* la Roma, din războiul cu carpii, a avut loc în cursul lunii august a anului 247 e.n. În momentul sosirii, *Philippusi unior* purta încă titlul de *Caesar*. Numai după aceasta, senatul îi acordă tînărului calitatea de *Augustus*, desigur în urma victoriilor împotriva carpiilor, la care participase și el în Dacia. *Dies Augusti*, pentru moștenitorul tronului, s-a putut stabili mai amănunțit între 11 iulie 247, cînd o inscripție din Roma⁶ îl menționează pentru ultima dată, ca simplu *Caesar* și legendele monedelor alexandrine, care îl indică ca *Augustus* înainte de 29 august din același an⁷. Deci, Filip cel Tînăr a plecat și s-a întors din războiul cu carpii cu titlul de *Caesar* și a fost proclamat *Augustus*, la Roma, între 11 iulie – 20 august 247 e.n., cînd pacea era deja încheiată. În concluzie plecarea în campanie a celor doi Filipi nu s-a produs „în vara sau toamna” anului 247, fiindcă la această dată războiul cu carpii se terminase de cîteva luni.

² Piso, *op. cit.*, p. 303–304. Cf. însă L. Petersen, *PIR*, IV, 3, I, 461.

³ Piso, *op. cit.*, p. 304.

⁴ RIC, IV, 3 : 26, 81 și 165.

⁵ J. Vogt, *Die alexandrinischen Münzen*, Stuttgart, 1924, Bd. 2, p. 143 și Xavier Lorient, „Chronologie du regne de Philippe l'Arabe (244–249 ap. J. Chr.)”, în *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* (herausgegeben von H. Temporini-W. Haase), II, 2 (*Principat*), p. 793, Berlin-New-York, 1975.

⁶ CIL, VI, 32414 = ILS, 4930. Cf. E. Stein, *RE* IX (1917), col. 761 și 771 și L. Petersen, *PIR*, IV, 3, I, 462.

⁷ Vogt, *op. cit.*, t. 1, p. 196 și Lorient, *op. cit.*, p. 792. Titlul de *Augustus* l-au primit însă pe cîmpul de luptă : Caracalla, Geta, fiul cel mare al lui Decius ș.a.

Faptul că Philippus Arabs venise pe teatrul de lupte, cu mult mai înainte de „vara sau toamna” anului 247 e.n., ne este arătat și de un rescript imperial, emis pe timpul primului consulat al împăratului și al colegului său, C. Maesius Titianus. La 12 noiembrie anul 245 e.n. se dă un rescript privitor la averea minorilor decedați, semnat în localitatea *Aquae*⁸. Deci la această dată împăratul părăsise Roma și nu putea fi decît pe frontul carpic deschis de un an în Dacia.

În ceea ce privește identificarea localității *Aquae* din actul imperial, intră în competiție patru toponime antice, situate în zona luptelor cu carpii, și anume: *Aquae* (Călan, din Dacia Apulensis)⁹, *Ad Aquas* (Miloșevo, din Moesia superior)¹⁰, *Aquae Ver...* (de lângă Durostorum)¹¹ și *Aquae* (Cioroiul Nou din Dacia Malvensis)¹². Primele două sînt prea îndepărtate de zona luptelor, a treia se găsește în spatele zonei de lupte cu carpii, încît ele se elimina din discuție. După părerea lui Xavier Lorient¹³, pe care o acceptăm și noi, localitatea în care s-a dat rescriptul de la 12 noiembrie 245 e.n. se identifică cu *Aquae* din Dacia Malvensis. Ea se găsește în regiunea în care s-a desfășurat o parte a războiului și într-o zonă în care s-au îngropat tezaure monetare legate de aceste evenimente.

Așa cum au dovedit săpăturile arheologice (1938 și 1959–1961), *statio Aquensis* de la Cioroiul Nou – de fapt un *pagus* – a avut de suferit de pe urma războiului cu carpii și a fost fortificată după aceea, cu un *catellum* de pămînt¹⁴.

⁸ „P.P. prid. id. Nov. Aquis, Philippo A. et Titiano cons.”. Cf. *Corpus iuris Romani anteiustiniani* (ed. Böcking) (*Codicis Gregoriani et Codicis Hermogeniani fragmenta*) instruxit Gustavus Haendel, Bonn, 1837, p. 12 și *Fontes iuris Romani anteiustiniani*, pars 2, p. 551 (ed. J. Baviera), Florentina, 1909. Textul rescriptului este extras din *Codex Gregorianus* și s-a păstrat prin *Breviarium Alarici*. El ne-a fost semnalat de către Lorient, *op. cit.*, p. 793.

⁹ *TIR*, L. 34 : Budapest (1968), p. 29–30 (cu întreaga bibliografie).

¹⁰ *Ibidem*, p. 23.

¹¹ *CIL III*, 7476 (nelocalizată precis) și doar menționată de această inscripție fragmentară.

¹² *AnnEpir.*, 1959, nr. 330 și 1967, nr. 392 ; Tudor, *Latomus*, XXV, 4, 1966, p. 847–854 ; același, *MCA*, VIII, 1962, p. 547–554 ; același, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii vârstei a 70 ani*, București, 1965, p. 109–115 ; același, *Apulum*, VI, 1967, p. 593–613 ; același, *OR*³, p. 214–220 și 527–529, același, *Orașe, țirguri și sate din Dacia romană*, București, 1968, p. 315–322 și *TIR*, L. 34 : Budapest, p. 47.

¹³ Lorient, *op. cit.*, p. 793.

¹⁴ În legătură cu localizarea toponimului *Aquae* la Cioroiul Nou (jud. Dolj), s-au ridicat unele obiecțiuni pe care le consider lipsite de seriozitate științifică. C. S. Nicolăescu-Ploșșor (*RM*, II, 3, 1965, p. 203), căruia îi comunicasem întregirea mea (*AnnÉp.*, 1967, 392), dornic a descoperi enigmatică Malva la Cioroiul Nou, în chip nejustificat, afirmă inexistența unor puternice izvoare, bălți și rîuri în acest loc, care oferă și azi un puternic debit de apă, în plină cîmpie aridă. Existența acestui bogat mediu hidrologic am dovedit-o cu un bloc diagramă ridică de Prof. univ. dr. P. Coteș (cf. *Latomus*, 1966, pl. XXXVIII, 2), C. Daicoviciu (*AMN*, II, 1966, p. 654–655 și VI, 1969, p. 543), care n-a vizitat niciodată localitatea respectivă, se folosește de inexactitățile lui Ploșșor, ca să afirme cum că, la Cioroiul Nou „ar fi doar un simplu izvor”. În locul întregirii date de noi : [Aq]uensium, din inscripția votivă a lui M. *Opellius Maximus* (*AnnEpir.*, 1967, 392), el propune [Aeq]uensium, fapt ce ar aminti colonia *Aequum* din Dalmația, după care, s-ar fi dat numele acelei *statio* și *pagus* de la Cioroiul Nou. Singurul argument invocat pentru restituirea unui atare toponim, ar fi după C.D., gentilicul dalmatic (*Opellius*) al dedicantului, frecvent întilnit pe inscripțiile din Dacia. Constatăm că, nu numai în această provincie, dar în

Relativ la punctul terminus al contraofensivei romane împotriva carpilor, Zosimos scrie că după ce a ajuns la Roma (244 e.n.), împăratul își numește fratele (pe Priscus) ca guvernator al Siriei și pe cumnat (Severianus) în fruntea armatelor din Moesia și Macedonia. Apoi : „Soctotind că în felul acesta își va vedea întărită domnia, Filip a pornit cu oaste împotriva carpilor, care acum pustiau meleagurile de lângă Istru. Și avînd loc o bătălie, barbarii n-au îndurat atacul, ci au fugit într-o cetate (... εἰς τι φρούριον συμφυγόντες), unde au fost impresurați. Văzînd că aceia care se împotriviseră în toate părțile se strîng rîcolaltă, au prins inimă. Ei năvăliră din cetate și pe negîndite, se năpustiră asupra oștirii romane. Dar neputînd ține piept atacurilor maurilor, ei propuseră o înțelegere pe care Filip o primi ușor. Apoi acesta s-a retras”¹⁵.

Textul istoricului grec, destul de sumar redactat, se completează în parte cu o interesantă inscripție descoperită la *Intercisa* în Pannonia Inferior. Este vorba de o piatră funerară (noi credem un cenotaf!) pusă în amintirea lui *P. Ael. Proculinus*, centurion din *coh(ors) VII praet(oria) p(ia) v(index) Phil(ippiana) bello dacico deside(ratus ad ca)stell(um) Carporum*¹⁶. Toți istoricii sînt de acord că acest *castellum Carporum* este unul și același loc cu *φρούριον* din textul lui Zosimos. Opiniile sînt divergente

întreg imperiul roman, se întilnesc *Opellii* (între care și un împărat, *M. Opellius Macrinus*!) La fel de greșită este și afirmația lui C. Daicoviciu (*AMN*, II, p. 655 și n. 2), cum că : „Individul va fi fost astfel și el un emigrant din Aequum, negustor și decurion în Municipiul Montana”. În inscripție, nu se spune deloc că el a fost negustor și nici originar din Aequum, ci că era numai *decurio Montanensium*, deci domiciliat în acea localitate din Moesia inferioară. El vine la *Aquae* din Dacia sudică, în treacăt, și cu această ocazie oferă o dedicație [*pro salute Aq(uensium)*, în templul lui Hercule (ce s-a identificat de săpături)], drept mulțumire pentru ospitalitatea ce i-au arătat-o localnicii. Am arătat și cu altă ocazie, că toponimele *Aqua-Aquae* se dădeau, nu numai locurilor cu izvoare termale sau minerale, ci și celor cu apă potabilă, puternică și situate în locuri aride. Toponimul apare de asemenea în denumirea unor sate și locuri, ce nu au nici o legătură cu izvoarele. Iată cîteva denumiri care nu au nici o legătură în *aquae* ca izvoare termale și minerale : *Ad Aquas* sau *Aquae*, bogate surse cu apă potabilă ce izvorăsc de sub platoul Vidrovac (pe care este o cetate romană) și formează riurile Cubra și Iasenica, între Miloșevo și Pravo, în Jugoslavia (cf. *TIR*, L. 34, p. 23 și Tomaschek, *RE*, II, col. 294-295) ; *Aqua nigra*, riu în Pann. ; *Ad Aquas*, așezare romană (Thuburnica în Numidia) ; *Aquae Albenses*, simplă așezare (Maur. Stitif.) ; *Aquae Balissae* (Daruvár) o *mansio* (Pann. sup.) ; *Aquae Flaviana*, vicus în Numidia ; *Aquae Gradatae*, așezare lângă Aquileia (*TIR*, L. 33, p. 24) ; *Aquae Neptunia* sau *Fons Neptunius* de lângă Terracina ; *Aquae Persiana*, lângă Cathago ; *Aquae regiae fons* (Epir) ; *Aqua viva*, o *mansio* în Pann. sup. etc. Adesea nu se face deosebire între *Fontes* și *Aquae* (cf. *Fontes Mattiaci* și *Aquae Mattiaci*), în cazul izvoarelor termale și naturale. În imperiul roman sînt cunoscute circa 120 localități cu denumirea *Aqua* sau *Aquae*, adesea însoțită de un al doilea toponim (cf. art. *Aquae* din *RE*, II, col. 294-307 ; Suppl. 1, col. 113 ; Suppl. III, col. 137 și Suppl. VII, col. 45). Pentru abrevierea *Aq(uensium)*, v. D. Sergejevski, „*Aq(uae) S... bei Sarajevo*”, în *Novitas Musei Saraiovensis*, no 13, Sarajevo, 1930 și *RE*, art. cit., passim.

¹⁵ Zosimos, I, 20. Cf. *Izv. Ist. României*, II, p. 301, București, 1972.

¹⁶ *AnnEpigr.*, 1965, nr. 223 = A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciae-que repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*, ed. IV-a, p. 163, nr. 836, Budapest, 1974. Cf. Soproni, *Folia Archaeologica*, XV, 1963, p. 43-54 ; J. Fitz, *Latomus*, XXIV, 1965, p. 565-567 ; același, *Alba Regia*, 6-7, 1965-1966, p. 205-207 ; C. Daicoviciu, *Studii clasice*, VII, 1965, p. 242-243 ; D. Tudor, *Historia*, XVI, 1965, 3, p. 375, n. 291 ; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1968, p. 440-441 și Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 181-183.

numai în ceea ce privește localizarea respectivei fortificații. Soproni o situa „unde în nordul Transilvaniei”¹⁷, ceea ce este eronat, deoarece luptele cu carpicii s-au purtat pe lângă Dunăre (după cum afirmă Zosimos și se confirmă prin cercetările arheologice). C. Daicoviciu vedea finalul războiului „în sudul Moldovei, pe lângă Istru”¹⁸, iar Radu Vulpe crede că numai în Carpații orientali au fost „încolțiți” carpicii¹⁹. M. Macrea considera *castellum Carporum* „un castru cu fortificații permanente”, și că el ar putea fi „un castru cucerit sau devastat de carpi”, ca cel de la Slăveni sau Romula²⁰. În sfârșit, am arătat, mai de mult, că respectivul *castellum* — *φρούριον* trebuie așezat undeva prin Muntenia „regiune dominată în acest timp de carpi, unde ei aveau posibilitate de a organiza asemenea fortificații de pământ”²¹.

Faptul că în cele două izvoare nu se menționează un toponim autohton, ci doar o fortificație — *φρούριον* — *castellum*, arată că nu avem de-a face cu o așezare carpică permanentă și puternic întărită, ci doar cu o tabără de război efemeră, cu întărituri din pământ, folosită ca bază de aprovizionare și de retragere. Ținând cont de informația lui Zosimos care o localizează în vecinătatea Dunării, apoi de faptul că din cauza pădurilor și a absenței unor drumuri de la est spre vest peste teritoriul actualei Muntenii, nu credem că Filip Arabul s-a putut aventura pe această direcție pînă în podișul central al Moldovei, unde se găsea de fapt în acea vreme „țara carpilor”. Este drept că pe teritoriul Munteniei se infiltraseră unele fracțiuni carpice²², dar acestea nu reprezentau o forță militară importantă în fața legiunilor. Rămînem deci la părerea că acest *φρούριον* — *castellum Carporum* fusese o întăritură de pământ, la răsărit de Olt, construită în timpul războiului de către carpi. Tabără a fost cucerită de către trupele maure, foarte probabil de cavaleria maură adusă de către Filip Arabul din nordul Africei.

Zona de invazii și prădăciuni carpice se poate delimita pe baza cercetărilor arheologice și a descoperirii de tezaure monetare. Atacul carpic a venit prin Muntenia, asupra cîmpiei bogate din Dacia inferioară. El s-a

¹⁷ Soproni, *art. cit.*, p. 52.

¹⁸ C. Daicoviciu, *art. cit.*, p. 242 și n. 29. El afirmă just că : Filip Arabul a sosit pe cîmpul de luptă la finele anului 245 ; că dintre toate ținuturile dacice, numai Oltenia a avut mai mult de suferit de pe urma invaziei venite prin Muntenia ; că n-au fost cucerite Apulum și Porolissum (cum opinau Macrea, *A/SCI*, III, 1936-1940, p. 278-279 și Protase, *SCN*, II, 1958, p. 490-491). Relativa liniște în cea mai mare parte a Daciei se reflectă și în dreptul acordat provinciei în 246 e.n. de a bate monedă proprie, la Viminacium, cf. B. Pick, *Die antiken Münzen von Dakien und Moesien*, 1898, I, p. 1-7. După Lorient, *op. cit.*, p. 793, piesele s-ar fi emis pentru plata armatei din Dacia.

¹⁹ R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, p. 240, București, 1968. Piso, *art. cit.*, p. 307, vorbește wag „de Moldova”.

²⁰ M. Macrea, *Viața*, p. 440. J. Fitz, *Alba Regia*, *loc. cit.*, se gîndește la *Carpis* din apropierea Intercisei (*Ptol.*, II, 11, 3 ; II, 15, 3 și III, 7, 1), unde ar fi murit Proculus. Recentele săpături de la Slăveni și Romula-Malva, arată numai devastări ale carpilor, nu și locuirea acestora în castrule de acolo. *Carpis* din Pannonia nu poate fi identică cu *castellum Carporum*, deoarece acesta se situa lângă Dunăre și în Dacia (*bellum Dacicum*).

²¹ D. Tudor, *Historia*, XVI, 1965, 3, p. 375, n. 29.

²² Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 166 și urm.

produs, probabil, în iarna anilor 244–245 e.n., când ar fi avut loc destrămarea limesului Transalutanus și a celui Alutanus. Gravitatea situației îl silește pe Filip Arabul să ia conducerea războiului, la finele anului 245 e.n. Așa văd lucrurile, în mod just, W. Ensslin (CAH, XII, 1939, p. 30) și C. Daicoviciu (*loc. cit.*) Tocmai greutatea campaniei îl determină pe împărat să încheie pace „cu ușurință”, de îndată ce „i-o oferă carpii”, după cum subliniază Zosimos. Că înțelegerea a fost în detrimentul romanilor, se vede din faptul că zona de la est de Olt, dintre cele două limesuri, este cedată carpilor, ce se vor fi stabilit de acum în mare număr, pe teritoriul Munteniei. Este prima pierdere teritorială a imperiului din timpul crizei secolului III e.n.

Ce ne spun recentele săpături arheologice din zona de câmpie a Olteniei, cercetări în cea mai mare parte încă inedite ?

Materialul epigrafic, numismatic și stratigrafic ne-au dus la concluzia că la Slăveni pe Olt, castrul roman a fost distrus în 245 e.n. El a fost însă refăcut de Filip Arabul, pentru ca în 248 să fie definitiv distrus și părăsit²³.

Cele mai grave devastări carpice le-a suferit Romula-Malva, capitala provinciei Dacia Malvensis. Sînt deja cunoscute o parte din măsurile luate de Filip Arabul pentru refortificarea acestui mare oraș, lucrări încheiate în 248 e.n. printr-un *circuitum muri*²⁴, la care participă, între altele, legiuni din Germania inferior și din cele două Moesii, armate devenite disponibile, după încheierea războiului cu carpii²⁵. Săpăturile arheologice din ultimii ani de la Romula-Malva arată că în afară de acest *circuitum muri* (ce închide o suprafață de 64 ha), Filip Arabul a mai ridicat și un *quadratum muri* (lung de circa 300 m și lat de 200 m). El constituia o a doua fortificație civilă, situată în centrul orașului (cercetări încă inedite).

La Sucidava, se constată reîntărirea fortificațiilor orașului, prin ridicarea unui mare zid cu turnuri și o poartă în spre Dunăre²⁶.

Pînă în momentul de față se cunosc 19 tezaure monetare ascunse în pămîntul Daciei Malvensis, pe timpul domniei lui Gordian al III-lea și a

²³ D. Tudor, *OR*³, p. 538 ; același, *Historica*, I, 1970, p. 67–83. În castru s-au aflat (izolate) 185 monede ce se încheie ca emisiune, în anul 247. La acestea se adaugă două tezaure cu antoninieni, unul aflat în castru și altul în așezarea civilă (inedit) ale căror ultime piese aparțin tot anului 247 e.n. ; cf. Gh. Popilian, *Oltenia-Istorie*, I, 1974, p. 75–82.

²⁴ *CIL*, III, 8031 = *ILS*, 510. Vezi descrierea acestor fortificații la D. Tudor, *OR*³, p. 193–194. Lorient, *loc. cit.*, crede că aceste lucrări romulente s-au încheiat în primele luni ale anului 248 e.n.

²⁵ *CIL*, III, 8047 ; *AnnÉpigr.*, 1939, 207, nr. 28 ; 1940, nr. 13 și 14. Vezi de asemenea : D. Tudor, *Germania*, XXV, 1941, p. 239–241 ; același, *BCMI*, XXVIII, 1935, p. 115–116 și *OR*³, p. 495–496, nr. 82–84. Părerea lui Piso (*art. cit.*, p. 306, n. 32) că Romula ajunge la rangul de *colonia* abia în 248 e.n., dovedește că nu cunoaște cronologia inscripțiilor și finețea sculpturilor de pe sarcofagul lui Ael. Iul. Iulianus (*AnnÉpigr.*, 1957, nr. 334 ; Tudor, *Rev Univ și Inst. Polit. – Iași*, I, 1–2, 1954, p. 293–312 și *OR*³, p. 411–413, cu fig. 120–121) și de pe relieful dedicat zeiței *Dardanica* (Tudor-Vlădescu, *Apulum*, X, 1972, p. 183–190).

²⁶ D. Tudor, *Une ville daco-romaine et byzantine en Dacie : Sucidava*, Bruxelles, 1965, p. 39 ; *OR*², p. 206–207 și *Sucidava*, Craiova, 1974, p. 29.

lui Filip Arabul²⁷. În marea lor majoritate ele nu s-au salvat în întregime. Unele sînt încă inedite, iar altele conțin piese de după anul 247 e.n., cînd războiul cu carpii se încheiase. În mod sigur, numai cinci dintre ele pot fi puse în legătură cu evenimentele din 244–246. Acestea s-au descoperit la : *Bălești* (jud. Gorj), cu ultimele monede datate în 243/244 e.n.²⁸ ; la *Bîrca (II)* jud. Dolj, cu ultimele monede din 243/244 e.n. ; la *Bîrca (III)* cu o singură monedă de la Filip Arabul²⁹ ; la *Ionești Govorii* (jud. Vilcea), cu 130 piese de la Gordianus III și un singur *antoninianus* de la Filip Arabul³⁰ și desigur, cel de la *Săpata de Jos* (jud. Argeș) cu ultimele exemplare datate din anii 243/244³¹.

În Transilvania se cunosc circa șase tezaure monetare, cu o datare puțin sigură, a căror îngropare se presupune că s-ar fi produs din cauza pericolului carpic³².

În ceea ce privește situația de la sud de Dunăre, ne sînt extrem de prețioase concluziile formulate de către profesorul Boris Gerov³³. Învăța-tul bulgar arată clar, că niciunul dintre cele 19 tezaure monetare îngro-pate în Moesia inferior pe timpul lui Gordian al III-lea și Filip Arabul, nu se leagă istoricește de invazia carpică din 245 e.n. Despre ea s-a afirmat exagerat că s-a extins pînă în Thracia și Macedonia. Tezaurele de la sud de Dunăre se încheie cu anii 247–248 e.n.³⁴. Gerov conchide că acest

²⁷ Vezi pentru acestea : Tudor, *OR*³, p. 125–129 ; B. Mitrea, *SCIV*, IV, 3–4, 1953, p. 619–627 (= *Nouvelles études d'histoire*, București, 1955, p. 149–168) ; același, *SCN*, IV, 1968, p. 197–206 și 209–222 ; C. Preda, *SCN*, IV, 1968, p. 175–196 ; Oct. Iliescu, *SCN*, V, 1971, p. 128–129 și 327–333 ; Gh. Popilian – Z. Gărău, *Contribuții istorice I* (Centrul de științe sociale al Acad. R.S. R. – Craiova), Craiova, 1972 și Gh. Popilian, *SCN*, VI, 1975, p. 213–216.

²⁸ Preda, *art. cit.*, p. 194, care subliniază îngroparea celor mai multe tezaure cu monede de la Gordian III și Filip Arabul, în anul 245 e.n., din cauza invaziei carpice.

²⁹ Oct. Iliescu, *SCN*, V, 1971, p. 327–333 și Preda, *loc. cit.*

³⁰ Gh. I. Petre – B. Mitrea, *SCN*, IV, 1968, p. 207–222. Salvat aproape în întregime, tezaurul de la Ionești Govorii, conține 151 antoninieni (2 de la Caracalla, 18 de la Elagabal, 130 de la Gordian III și unul singur de la Filip Arabul). Moneda lui Filip Arabul are legenda *VIRTUS AVG* (*RIC*, IV, 53), nu oferă urme de uzură, încît poate fi considerată ca emisă în primul an de domnie a împăratului (244–245), cînd a fost îngropat și tezaurul. El s-a aflat într-un turn al castrului, sub un strat de arsură rămas de pe urma distrugerii provocată de carpi (Mitrea, *art. cit.*, p. 214).

³¹ Mitrea, *SCN*, IV, 1968, p. 197–206, tezaur aflat tot sub un strat de incendiu.

³² Mitrea, *SCIV*, IV, 1953, p. 615–617 și Preda, *art. cit.*, p. 188 ; Așel, Ocna Sibiului, Apoldul Mic (toate în jud. Sibiu), Jeliști (jud. Hunedoara), Geomal (jud. Alba), și Țaga (jud. Cluj). Zona descoperirii lor arată că în Dacia nordică s-a produs numai panică, nu o invazie carpică distrugătoare, cum s-a crezut : J. Jung, *Römer und Romanen in den Donauländern*, 1887, p. 176 ; A. Alföldi, *A gót mozgálon és Dacia feladása*, Budapeșt, 1944, p. 44 și B. Mitrea, *Nouvelles études*, p. 149–160. Fără îndoială, după cum arată condițiile în care s-a descoperit tezaurul de la Ionești Govorii, o invazie a carpiilor a pătruns pînă în defileul Oltului. C. Daicoviciu (*art. cit.*, p. 242) arată just că nu poate fi vorba acum de o distrugere a orașelor Apulum și Porolissum cum credeau unii numismați. Pentru inscripția lui C. Val. Serapio..., a *Carpis liberatus*, din Apulum, nu posedăm o datare certă din timpul domniei lui Filip Arabul (*CIL* III, 1054).

³³ B. Gerov, în *Acta Antiqua Philippopolitana. Studia Historica et Philologica*, Sofia, 1963, p. 127–144.

³⁴ *Ibidem*, p. 132.

război a avut consecințe puternice numai în Dacia și că în Moesia a produs obișnuita panică, numai pe malul Dunării³⁵.

Concluziile generale pe care le desprindem la sfârșitul acestei expuneri ni se par destul de clare, în urma analizei atente a materialului arheologic. Invasia carpică pornită din podișul central moldovenesc s-a îndreptat prin Muntenia asupra Daciei Malvensis, în iarna anilor 244–245, când au fost distruse fortificațiile de pe limes Transalutanus, cele de la Slăveni, Romula-Malva, Aquae și altele. Devastările nimicitoare ale carpilor s-au abătut numai asupra părții sudice a Daciei Malvensis, ele au distrămat și limes Alutanus și au întrerupt circulația rutieră pe Olt și pe Jiu. Panica, poate și unele incursiuni mai mici ale invadatorilor, s-au resimțit în sudul Transilvaniei și pe malul moesic al Dunării. Trupele Daciei n-au fost în stare singure a face față presiunii carpice, de aceea s-a apelat la ajutorul armatelor din provinciile dunărene și din alte părți ale imperiului. Virulența încleștării l-a silit pe Filip Arabul, ca cel mai târziu la finele anului 245 e.n., să vină în Dacia. Prezența împăratului se atestă prin rescriptul emis în Aquae, la 25 noiembrie 245 e.n. Lupte crâncene s-au dat în tot cursul anului 246, pînă la începutul verii celui următor. Carpii au fost izgoniți din Dacia inferioară și urmăriți pe teritoriul Munteniei, pînă la *castellum Carporum*. Lingă această tabără a dușmanului romanii nu au obținut o victorie categorică în 247. Filip s-a grăbit să încheie pacea, de îndată ce i-a fost oferită de către carpi, cărora le-a cedat teritoriul dintre cele două limesuri estice ale Daciei Malvensis.

După încheierea păcii, s-a trecut *manu militari* la opera de refacere a localităților distruse de carpi, lucrări ce s-au încheiat în cursul anului 248 e.n. Inscriptiile onorifice din acest an, dedicate lui Filip Arabul și familiei sale indică terminarea acestor restaurări și nu sfârșitul luptelor. Cele ce cuprind formula *devotus numini maiestatique eius (sau eorum)*³⁶ ar putea mărturisi fidelitatea trupelor și a organelor provinciale din Dacia, față de împărat, în 248, când s-a produs în Pannonia și Moesia, uzurparea lui Pacatianus.

Din războiul cu carpicii, cei doi Filipi s-au reîntors la Roma între 11 iulie – 20 august 247 e.n., dată ce marchează : triumful, acordarea titlului de *Augustus* lui Philippus Iunior, baterea monedelor cu legendele *Adventus Augustorum, Victoria Augusta, Victoria Augustorum, Victoria Carpica* și primirea epitetelor de *Carpici Maximi*.

IM ZUSAMMENHANG MIT DEM KRIEG FILIP DES ARABERS GEGEN DIE KARPEN.

Zusammenfassung.

Der Verfasser unternimmt eine Reihe von kritischen Bemerkungen, ein unlängst im Zusammenhang mit einem neulich erschienenen Studiums zu diesem Thema betreffend (siehe N. 1). In jenem Artikel wird behauptet, dass der Kaiser nur im Sommer oder Herbst

³⁵ *Ibidem*. Combate în acest sens opiniile formulate de către W. Ensslin, *loc. cit.*; B. Mitrea, *Nouvelles études*, p. 149–160; R. Vulpe, *Dacia, N.S.*, V, 1961, p. 384–386 și *Istoria Dobrogei II*, p. 240 etc.

³⁶ H. G. Gundel, *Epigraphica*, XV, 1953, p. 128–150.

des Jahres 247 auf die dakische Front gekommen sei, nachdem er seinen Sohn in Rom zum *Augustus* ernannt hat; dass er die Karpen nur im Frühjahr des nächsten Jahres besiegt hätte, als er nach Rom aufgebrochen sei um die Feiern zu dessen tausendjährigem Bestehen zu eröffnen.

Die römischen Münzprägungen (siehe N. 4–7) und diejenigen der Stadt Alexandria beweisen uns jedoch, dass Filip der Araber im Sommer des Jahres 247 seinen Einzug in Rom machte, nachdem er den Krieg mit den Karpen beendet hatte und nur nachher Filip den Jungen zum *Augustus* proklamierte.

Die Anwesenheit des Kaisers auf der Karpischen Front, schon vom 12. November 245 ist durch ein von ihm in der Ortschaft *Aquae*, heute bei *Cioroiul Nou* (Kreis Dolj) lokalisiert, Reskript bewiesen (siehe Nr. 8).

Die entscheidende Schlacht mit den Karpen fand in einem, der an der Donau gelegen war, statt, wie *Zosimos* (I, 20) behauptet. Diese Befestigung ist ein und dieselbe mit *castellum Carporum*, wo ein aus *Intercisa* stammender Prätorianer starb (N. 16). Wir glauben, dass die betreffende Befestigung ein provisorisches Lager der Karpen in Gebiet *Munteniens* in der Nähe der Donau gewesen ist.

Die neueren archäologischen Ausgrabungen (*Slăveni*, *Romula-Malva*, *Cioroiul Nou* usw.) beweisen, dass die von den Karpen verursachten Zerstörungen nur im südlichen Teil von *Dacia Malvensis* verheerend gewesen sind (N. 25–27). Das epigraphische Material und insbesondere die Horte stimmen dieser Tatsache bei (N. 28–31). In Süden des intramontanen Dakien und auf dem Donauufer von *Moesia Inferior* war die Panik grösser als die Karpischen Raubüberfälle (siehe N. 32–35).

Der im Frühjahr oder im Sommer des Jahres 247 von dem Kaiser mit den Karpen geschlossene Frieden war für Rom völlig ungünstig, denn es verliert das Gebiet zwischen *limes Transalutanus* und *Alutanus*. Es ist der erste Gebietsverlust des Reiches im 3. Jh.

Wie es die epigraphischen Texte und die alexandrinischen Münzen beweisen, kehrte Filip der Araber zwischen dem 11. Juni und dem 29. August 247 nach Rom zurück.